

2. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.04.2018).

3. Сімейний кодекс України : закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 02.04.2018).

4. Шевченко Я. Н. Понятие семьи и семейных правоотношений в семейном и гражданском праве Украины // Правовая система Украины: история, состояние и перспективы : в 5 т. Харьков : Право, 2011. Т. 3: Гражданско-правовые науки. Частное право / под общ. ред. Н. С. Кузнецовой. Харьков : Право, 2011. 680 с.

5. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України. Гендерна експертиза. Київ : Логос, 2001. 40 с.

6. Сімейне право : навч. посіб. для студентів юрид. вузів та ф-тів / С. П. Індиченко, В. С. Голанчук, О. В. Дзера, Л. А. Савченко ; за ред. О. В. Дзери. Київ : Вентури, 1997. 272 с.

7. Жилинкова И. В. Правовой режим имущества членов семьи. Харьков : Ксилон, 2000. 376 с.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») : рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 № 5-рп/99 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99> (дата звернення: 02.04.2018).

Одержано 10.04.2018

УДК 347.416

**Євген Олександрович Рябоконь,**

*доцент кафедри цивільного права*

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка,*

*кандидат юридичних наук, доцент*

## **ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗАМІНА БОРЖНИКА У ЗОБОВ'ЯЗАННІ» ТА «ПЕРЕВЕДЕННЯ БОРГУ»**

Одним з основних засобів забезпечення цивільного обороту є зобов'язання. Останнє опосередковує динаміку цивільних майнових правовідносин: набуття майна у власність або у користування, сплату грошей, виконання робіт, надання послуг, тобто націлене здебільшого на переміщення матеріальних цінностей від одних суб'єктів до інших. Будучи відносинами, зобов'язальні правовідносини в процесі свого розвитку можуть зазнавати певних змін, які можуть стосуватися й заміни сторін зобов'язання – кредитора або боржника.

Методологічною основою заміни боржника у зобов'язанні вважається ст. 520 ЦК України, яка регламентує, що боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом.

Ураховуючи розміщення цієї статті у розділі I «Загальні положення про зобов'язання» книги п'ятої «Зобов'язальне право», може скластися враження, що заміна боржника та переведення боргу є тотожними поняттями. Можливість такого висновку посилюється також відсутністю уніфікованої норми, яка б наводила розлогий перелік підстав заміни боржника, аналогічної ст. 512 ЦК України щодо підстав заміни кредитора у зобов'язанні. Очевидно, саме зазначений недолік ст. 520 ЦК України вводить в оману деяких авторів, які посилаються на ідентичність понять «заміна боржника» та «переведення боргу» [2, с. 65–66].

Очевидно, проте, що переведення боргу є лише однією з кількох можливих підстав заміни боржника. З аналізу чинного законодавства випливає, що боржник може бути замінений і в інших випадках, зокрема, при спадкуванні (ст. 1216, 1218 ЦК України), реорганізації юридичної особи (ст. 106–108 ЦК України), у зв'язку з виділом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб (ст. 109 ЦК України), який нормативно не віднесений до форм реорганізації (ч. 1 ст. 104 ЦК України), при переході прав на підприємство як єдиний майновий комплекс (ст. 191 ЦК України), у результаті набуття правонаступником прав та обов'язків попередника за договорами (наприклад, за ч. 1 ст. 770, ст. 814 ЦК України).

Необхідність відмежування узагальнюючого поняття заміни боржника від видового поняття переведення боргу є надзвичайно важливим і для судової практики, аналіз якої свідчить про наявність випадків їх отождолення, що може призводити до невиправданого поширення норм про договірне переведення боргу на інші випадки переходу обов'язків боржника в порядку правонаступництва. Ілюстрацією такого підходу є справа, за матеріалами якої між кредитною спілкою (кредитор) та фізичною особою (боржник) було укладено кредитний договір, забезпечений порукою. Під час дії договору боржник помер; спадщина була прийнята спадкоємцями. На момент смерті позичальника зобов'язання щодо своєчасного повернення кредитних коштів та сплати передбачених договором відсотків виконано не було. З метою захисту своїх прав кредитна спілка звернулася до поручителів з позовом про стягнення заборгованості.

Відмовляючи в задоволенні позову кредитної спілки, суд першої інстанції, зокрема, виходив з відсутності підстав для стягнення заборгованості з поручителів, оскільки вони не давали згоди відповідати за зобов'язаннями нових боржників – спадкоємців. Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове рішення про задоволення позову, суд апеляційної інстанції обґрунтував свою позицію тим, що згідно з умовами договору поруки поручителі зобов'язалися відповідати за зобов'язаннями боржника в повному обсязі, отже, є підстави для солідарного стягнення з поручителів заборгованості за кредитним договором. Не погодившись із рішенням апеляційного суду, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ) скасував це рішення у частині, зазначивши, що підстав для стягнення заборгованості за кредитним договором з поручителя після смерті боржника немає, оскільки поручитель не давав згоди відповідати за нових боржників (спадкоємців померлого боржника) після смерті первісного боржника.

Верховний Суд України (ВСУ), спираючись на норми ч. 3 ст. 559 ЦК України про те, що порука припиняється в разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника, а також ст. 1216, 1218 ЦК України, за якими спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців), а до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті, дійшов висновку про те, що в разі смерті боржника за кредитним договором за

наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в зобов'язанні, який несе відповідальність у межах вартості майна, одержаного у спадщину. Відповідно, «на поручителів може бути покладено обов'язок щодо належного виконання зобов'язання за кредитним договором у випадку смерті позичальника лише за наявності в позичальника правонаступника, який прийняв спадщину, та **згоди поручителя відповідати за нового боржника, зафіксованої в тому числі й у договорі поруки як згоди відповідати за виконання зобов'язання перед будь-яким боржником у разі переведення боргу** (виділено нами – Є. Р.) за забезпечувальним зобов'язанням». Оскільки таку згоду поручителів (згоду відповідати за нового боржника при переведенні боргу) зафіксовано в тексті договору поруки, Судова палата у цивільних справах ВСУ прийшла до висновку про задоволення заяви кредитної спілки про та скасування ухвали суду касаційної інстанції із залишенням у силі рішення суду апеляційної інстанції [4].

Аналогічні правові позиції були висловлені в постановках ВСУ від 26.12.2011 р. [3], ухвалах ВССУ від 28.05.2014 р. [6] та від 19.04.2017 р. [7].

Таким чином, у судовій практиці відбувається ототожнення заміни боржника та переведення боргу, що є невинуватим. Ч. 3 ст. 559 ЦК України, підкреслюючи ознаку фідучіарності договору поруки, регламентує, що переведення боргу призводить до її припинення, якщо тільки поручитель не поручився за нового боржника. Іншими словами, існує презумпція припинення поруки у разі укладення договору про переведення боргу між попереднім боржником, зобов'язання якого забезпечене порукою, та новим боржником. Для збереження поруки необхідно, щоб поручитель дав згоду забезпечувати зобов'язання за участю нового боржника у формі відповідного попереднього застереження у договорі поруки або окремої заяви про це, зробленої пізніше – до, під час або після укладення договору про переведення боргу. Водночас **згода поручителя, надана на підставі ч. 3 ст. 559 ЦК України, стосується його погодження відповідати виключно за нового боржника при переведенні боргу і не розповсюджується на інші випадки заміни боржника у зобов'язанні**.

Висновок щодо неможливості розглядати згоду поручителя за нового боржника при переведенні боргу як згоду відповідати у разі заміни боржника на інших підставах, у тому числі, в порядку спадкового правонаступництва, посилюється й істотною різницею у правовій природі правонаступництва, яке виникає за договором про переведення боргу та у зв'язку з відкриттям спадщини. Договір про переведення боргу має своєю метою передачу конкретного обов'язку попереднім боржником новому, тобто опосередковує відносини сингулярного (окремого) правонаступництва. Спадкування, навпаки, має на меті забезпечити перехід до спадкоємця усіх прав та обов'язків померлого учасника цивільних правовідносин, крім нерозривно пов'язаних з його особою, тому розглядається як універсальне (загальне) правонаступництво. Перехід прав та обов'язків до спадкоємця відбувається з метою заміни правопередника правонаступником у максимально широкій сфері правовідносин, незалежно від складу спадщини та обізнаності з ним спадкоємця. З цього випливає, що позиція кредитора за зобов'язанням про те, хто із спадкоємців має замінити померлого боржника, для закону є індиферентною. З іншої сторони, при переведенні боргу до правонаступника переходить не уся сукупність майна або усі обов'язки попереднього боржника, а лише чітко визначений борг за окремим зобов'язанням. Оскільки кредитору важливо знати про платоспроможність та ділову якість нового боржника, а закон здатен забезпечити його вплив на вибір останнього, ст. 520 ЦК України дозволяє сторонам здійснити переведення боргу лише за згодою кредитора (якщо інше не передбачено законом).

Зауважимо, що поручитель не позбавлений права висловити свою згоду відповідати й за іншого правонаступника боржника, поряд з тим, чиє зобов'язання виникає на підставі договору про переведення боргу. Але така згода надається не за ч. 3 ст. 559, а за ст. 523 ЦК України, ч. 1 якої регламентує, що порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником. Остання норма може поширюватися на невичерпну кількість правовідносин, які виникають у зв'язку із заміною боржника в порядку як універсального, так і сингулярного правонаступництва, в той час як ч. 3 ст. 559 ЦК України спрямована на регулювання лише сингулярного правонаступництва, яке виникає у зв'язку з договірним переведенням боргу. Складно у зв'язку з цим погодитися з О. В. Михальнюк, яка пише, що ці норми по суті дублюють одне і те ж положення [1, с. 212].

Згода поручителя відповідати за правонаступника боржника може бути висловлена в договорі поруки, так і в іншій формі. До такого висновку спонукає зміст ст. 523 ЦК України, а також аналіз абз. 5 п. 32 Постанови Пленуму ВССУ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30.03.2012 р. № 5 [5], де зазначено, що на поручителів може бути покладено відповідальність за порушення боржником обов'язку щодо виконання зобов'язання за кредитним договором у разі смерті позичальника лише за наявності в позичальника правонаступника, який прийняв спадщину, та згоди поручителя відповідати за будь-якого нового боржника, зафіксованої в тому числі в договорі поруки.

#### **Список бібліографічних посилань**

1. Михальнюк О. В. Порука у цивільному праві: теорія та практика : монографія. Київ : КНТ, 2008. 268 с.
2. Смілянець І. П. Заміна боржника у зобов'язанні за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2010. 192 с.
3. Постанова Верховного Суду України від 26.12.2011 р., судова справа № 6-82ц11 // Верховний Суд України : офіц. веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6D95E231D6207B2FC92257C92003A61D3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6D95E231D6207B2FC92257C92003A61D3) (дата звернення: 15.04.2018).
4. Постанова Верховного Суду України від 03.06.2015 р., судова справа № 6-206ц15 // Верховний Суд України : офіц. веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/5894074227A7B6DBC2257E5F001D3C7D](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/5894074227A7B6DBC2257E5F001D3C7D) (дата звернення: 15.04.2018).
5. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 № 5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12> (дата звернення: 15.04.2018).
6. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28.05.2014 р., судова справа № 6-3598св14 // Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39037889> (дата звернення: 15.04.2018).
7. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.04.2017 р., судова справа № не визначено // Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66145791> (дата звернення: 15.04.2018).

Одержано 10.04.2018